

УДК 78.01+78.071.1

Боришуляк А. М.*

ПРОБЛЕМА ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА ПАСІОННОСТІ В ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКІЙ ТВОРЧОСТІ

Стаття присвячена дослідженню феномена пасіонності, який репрезентований комплексом музичних символів, поєднаних змістовно-образною ідеологією. Розглядаються принципи функціонування феномена пасіонності в інструментально-виконавській творчості.

Ключові слова: феномен пасіонності, музична символіка, смислове поле, глибинний смисл, принцип мислення, змістовно-образна ідеологія, виконавське мистецтво, інтерпретація.

Змістовна невичерпність та складність такого феномена як пасіонність, вимагає від дослідника занурення світогляду в сферу духовної музики, яка є символічною за своєю природою, як символічним є і весь акт церковної обрядності, так і його переживань. Музика, що «створена та виконується людськими істотами, стала символом безперечно більш величних мелодій та співзвуч Божого творіння» [7, с. 10]. Тобто музика передає сутність Бога-Творця. Даний підхід компенсує довготривале ігнорування духовного базису, який в наш час активно розробляється багатьма дослідниками, в тому числі й нами.

Сучасна професійно-виконавська практика музиканта-інструменталіста потребує наукової теорії, яка би розглянула та узагальнила основні питання виконавства з урахуванням положень сучасної психології, філософії, естетики та релігії. Інтерпретація виконавських проблем науковим знанням дозволить підняти на вищий щабель узагальнення та створить перспективу теорії виконавства. Актуальність дослідження визначається практичною необхідністю комплексного наукового підходу до трактування і розуміння феномена пасіонності, а також пошуку «глибинного» смислу твору, в основі якого лежить пасіонний образ, закладений в символ. А твори такого типу охоплюють цілі історичні епохи. Щоб зрозуміти глибинний смисл твору, потрібно не лише відчувати його образний настрій, але й знати, що хотів висловити автор, що його надихало й духовно підживлювало.

Слід зауважити, що відродження духовно-змістовних принципів музичного мистецтва активно «проповідуються» професором В. Медушевським. Головною темою його досліджень стає духовна краса музики і культури, релігійна природа музичного слуху, християнська антропологія музики тощо. Вагомим внеском стала розгорнута праця зацікавленого читача через всі періоди історії європейської музики, розповідає про релігійні традиції. Значну увагу приділяють духовним витокам творчості Й. Баха сучасні музикознавці – К. Берденникова, Р. Берченко, Т. Ушакова, Р. Насонов, Й. Трумер та інші. Проте, в переважній більшості дослідження сконцентровані навколо окремих питань, не об'єднаних в єдину систему, якою є феномен пасіонності. Теоретичні основи цілісної теорії функціонування комплексу пасіонності були розроблені автором цієї статті в кандидатській дисертації та відображають новітній підхід розуміння даного феномену за допомогою музичної символіки.

Осмислення феномена пасіонності дає змогу як інструменталістам виконавцям, так і педагогам по-новому розкрити багатовимірність комплексу одвічних проблем, що сприяють народженню нового сенсу. Отже, **мета** статті – розкриття сутності й змісту феномена пасіонності, обґрунтування механізму його функціонування в інструментально-виконавській творчості.

Неможливо не погодитись із думкою видатного музикознавця В. Медушевського, пошукувача істинних шляхів розкриття внутрішніх смислів мистецтва, що «...потрібно правильно

* © Боришуляк А. М., 2012

співвідчути ціль та смисл пошуків і зорієнтуватись у шляхах» [3, с. 9]. Лише духовно-моральний аналіз безкрилим питанням надає вогненно-натхненний поворот, в результаті чого звичні питання набувають нового змісту: «Не «що виражає музика», а – «що в ній окриляє душу, що здатне захопити її до невмираючої радості?»... Не «як зміст історично детермінований», а: «яким особливим образом ця піднесена музика вбудована у велику Традицію (Легенду) – передачу богонатхненного життя?»... «Яким новим способом відкриває вічно-прекрасне?»... [3, с. 10]. Поставлені питання спонукають духовно-освіченого музиканта по-новому оцінити усталені традиції інтерпретування та виконання звичних творів, не «мертвим сліпим поглядом», а «палким серцем» (В. Медушевський).

Музичний образ є різновидом художнього образу. В ньому узагальнюється складна система людських переживань, від радості до скорботи. Ще з давніх часів вчених цікавила класифікація почуттів, але виникали певні труднощі, оскільки існувала велика кількість відтінків кожного переживання. Згадаймо систематизацію староіндійської естетики, яка виділяла дев'ять головних емоцій: любов, радість, здивування, печаль, незадоволення, обурення, заспокоєння, піднесений духовний стан і відречення. В будь-якому з них, в свою чергу, розрізняли тридцять три відтінки, таким чином, загальна кількість нараховувала двісті дев'яносто сім.

Пасіонні образи займають значне місце в історії мистецтва, починаючи від жанру пасіонів і до нашого часу. Два протилежні боки – радість та скорбота є художнім вираженням звуко-інтонаційного образу світу, який О. Сокол визначає як смислове поле (lecton), «сукупність значень, уявлень, характеристик, якими ми наділяємо ті чи інші звукоінтонаційні виявлення речей і явищ світу, в тому числі внутрішнього (внутрішнє ридання, сміх...)» [5, с. 27]. Ці полярні образи пронизують творчий шлях багатьох композиторів, а для деяких стають основними суттєвими сторонами філософських поглядів.

Пасіонність походить від жанру пасіонів (лат. – *passio*, нім. – *passion* в перекладі означає «пристрасті», «страсті» (церков.) [4]). Але поняття *passio* і пасіонність не тотожні за змістом, бо всі властивості початкового пропостового поняття передаються на наступне похідне. Пасіонність вбирає властивості жанру пасіонів та конструктивні риси й перетворюється із жанру в принцип мислення, який може стати властивим навіть іншим жанрам, а також смислотворення, формотворення та драматургії. І не лише Бах, але й інші композитори, зокрема Ліст, вибудовують драматургію творів від «мороку до світла», вкладаючи змістовну ідеологію розуміння страстей в християнстві.

Традиції жанру пасіонів сягають глибокої древності, вони ввійшли в католицький церковний ужиток ще в IV столітті і присвячувались передпасхальному, так званому, страстному тижню. Це були музичні твори на євангельський текст про зраду Іуди, полон та розп'яття Ісуса [6, с. 257]. Визначення поняттю «страстей», яке більш за все відповідає змісту євангельської розповіді, дається у відомому словнику В. Даля: «Страсті», що означають «страждання, муки, клопіт, тілесну біль, душевна скорботу, тугу», а також «подвиг, свідоме прийняття на себе тягаря, мучеництва» [2, с. 219].

Поглибившись у велику кількість тлумачників й енциклопедій, не лише світських, але й духовних, можна побачити їх спільну позицію щодо трактування *passio* як страсті та страждання. Етимологія слова страстей пов'язана із стражданням, горем та печалю. Богословські словники та енциклопедії, як православні, так і католицькі також «страсті» тлумачать як страждання. Поняття «страждання» є досить важливим в православному вченні про спасіння, адже ще апостол Павло повчав, що багатьма скорботами належить нам увійти в Царство Боже. Через страждання Господь вчить віруючого і очищує душу і тіло його від гріхів.

Багато уваги приділяє осмисленню страждання католицизм. Це і Послання Іоанна Павла II (*Salvifici doloris* – 1984 року), також Послання Бенедикта XVI (2008 р.) та низка інших, в яких говориться, що біль, яка прийнята з вірою, стає дверима, крізь які можна

увійти в тайну Христа, що спокутував страждання і прийти разом з Ним до миру і щастя Його Воскресіння. Поєднана таємним образом зі Христом людина, що страждає з любов'ю і відданістю волі Божій, стає живою жертвою заради спасіння світу. Не дарма в народі розповсюджена церковна теза, що людині дається стільки страждань, скільки вона може витримати і пережити.

Приймаючи до уваги таке всеохоплююче визначення «страстей», можемо сказати, що коло пасіонних образів досить широке і буде використовуватись надалі для розкриття та відтворення низки характеристик: від жалоби і плачу, через страждання, трагічну скорботу до спокутування та відчуття благодаті. Феномен пасіонності представляє собою унікальний комплекс символів, які вміщуються в єдину систему і є носієм художньо-символічної образності.

Таким чином, запропонована нами концепція розуміння пасіонності, як символічної образності, як символічного принципу мислення, цілком підтверджує християнську змістовну ідеологію: від печалі, через страждання до благодаті. Тому й пасіонність перетворюється у функцію принципу символічного мислення.

Дане розуміння зазначеної образності ґрунтується, перш за все, на жанрових особливостях пасіонів, які є втіленням концепції трагічності. Але, розглядаючи образну драматургію бахівських пасіонів, музикознавець Т. Ліванова не бачить передбачення подальшого воскресіння та не відчуває надії на майбутнє.

Підтвердження нашого судження знаходимо в символічному втіленні музики жанру пасіонів Й. С. Баха. Й хоча аналіз пасіонів не входить в межі нашої праці й створює самостійну тему дослідження, адже досі не сформульований підхід до творчості Баха, який в цьому жанрі став новатором, створивши власну ідеологію; відмітимо, що комплекс символіки пасіонності є досить стійким і розповсюдженим в інших жанрах та формах, тим самим стає носієм символічного значення. Не знаючи символів пасіонності, які формуються в єдиний смисловий комплекс в зазначеному жанрі, досить складно відчути всю грандіозність й величину задуму пасіонів – ідею страждання та самопожертви заради спасіння та відродження.

Значимо, що від латинського *passio* походить ще одне поняття – «пасіонарність», яке Л. Гумільов визначив як характерологічну доміную, непереборне внутрішнє прагнення до діяльності, що спрямоване на досягнення якої-небудь мети. Пасіонарність – «прикмета, що виникає внаслідок мутації (пасіонарного поштовху) і створює всередині популяції деяку кількість людей, які володіють підвищеним тяжінням до діяльності» [1, с. 16]. Саме таких людей Л. Гумільов називає пасіонарними, які намагаються змінити світ і дійсно можуть його змінити. Пасіонарність розкривається через діяльність великих людей, які залишили слід в історії. Вони, мали сильний вплив на навколишнє середовище, розповсюджували силу духу, силу знання й створювали навколо себе енергетичне поле, що є сильним акумулятором певних ідей. До таких видатних людей – пасіонарів можна віднести постать Й. С. Баха. Його творчість продовжує надихати і сьогодні. Хоча він і був забутий на сторіччя як особистість, та все ж його творчі принципи були підхоплені та втілені в життя його синами. Нові відкриття творів синами Йоганна Себастьяна підтверджують продовження існування риторичної теорії на практиці. Органічне риторичне мислення Баха проходить через творчість Й. Гайдна, В. Моцарта, але воно не стає провідним.

І якщо Бах – вершина епохи бароко, то кульмінація романтизму – Ф. Ліст, який не лише відродив мовні тенденції бароко, класицизму, але й узагальнив романтизм, довів його до найвищої вершини концентрації, яскравості, концертності. Таким чином, композиторів Й. С. Баха та Ф. Ліста можемо назвати пасіонарними, які своєю творчістю втілювали свої ідеї та несли їх людям.

Отже, повернемося до символічного втілення образу пасіонності. Опираючись на твердження О. Сокола, що будь-яка «типологічна» інтонація (героїчна, лірична, в нашому випадку – скорботна) в музичному «інтонаційному фонді» є символом, відзначимо, що саме дана інтонація є дещо дуалістична, бо «вона містить в собі незмінне і, разом з тим, динамічно рухливе значення, звукообразно-сміслову ритмоінтонаційне «ядро», котре зберігається при всяких її перетвореннях <...> в самих різноманітних творах. Це незмінне і водночас «рухливе» значення і дозволяє вважати інтонаційні мовні елементи символами» [5, с. 32]. Комплекс інтонаційно-художніх символів створює музично-мовний стиль.

Символіка пасіонності зароджується ще в далекій античності та проходить довгий історичний шлях, набуває розповсюдження в багатьох століттях у творчості різних композиторів, різноманітних жанрах, не лише духовних, але й світських і проявляється через конкретні музичні мотиви, риторичні і остинатні фігури, через їх розвиток та багаторазове проведення. Символіка розуміється нами як сукупність символів. Символами в музиці можуть виступати від найменшої структурної ланки музичної мови – інтонації, за допомогою якої передається світ, до більш складних побудов і навіть цілих музичних творів. Саме від символічної освіченості музиканта залежить правильність інтерпретації музичного твору, яка полягає в розшифруванні смислу, що стоїть за очевидним смислом, в розкритті рівнів значень, вміщених в буквальному розумінні. Саме в інтерпретації виражається множинність смислів.

Отже, пасіонний образ займає широке смислове поле від туги і високого трагізму до спокутування. З усього вищесказаного виведемо модель функціонування символіки пасіонності у вигляді прогресуюче змістовного ряду відчуттів, які входять до даного образу, а саме: **зітхання – сум – туга – печаль – жалібність – плач – скорбота – муки – страждання – біль – спокутування – відродження – благодать**, яке виражається конкретними музичними символами: **lamento – suspiratio – catabasis – pathopoia – passus duriusculus – тема хреста – тема хреста в оберненні – figura corta**.

Відмітимо, що тема хреста представляє собою найвищу концентрацію пасіонності, бо розп'яття Христа – страшний акт, який викликає почуття болю, страждання, обурення жорстокістю помсти нерозуміння. Разом з тим, через тему хреста в оберненні відбувається спокутування земних гріхів та досягнення благодаті. Тому тема хреста виражає не лише жертвність, покірність волі божій (зображуючи перетин світів), але й через здійснену муку – також і віру та надію на спасіння. Адже, немає мучеництва – немає подвигу, немає подвигу – немає святості.

Узагальнюючи та систематизуючи за характерними властивостями музично-риторичні фігури, музичні інтонації й теми пасіонного характеру, виділимо **п'ять основних груп символів**:

- печалі (lamento, suspiratio);
- страждання (passus duriusculus, salti duriusculus, pathopoia);
- страстей (тема хреста);
- спокутування (тема хреста в оберненні);
- відродження (мотив воскресіння, музично-риторична фігура – figura corta).

Даний поділ дає змогу прослідкувати емоційне наростання пасіонного почуття. Адже третя група є похідною та інтонаційно спорідненою із першою й частково другою. Поєднуючи в собі такі особливості, вона перетворюється на своєрідний «символ символів». Символіка спокутування компенсує попередні етапи страждання, а відродження стає їх логічним завершенням і посередником між скорботою та радістю. Кожний символ виражає свій відтінок пасіонності, тим не менш, всі вони органічно взаємопов'язані, взаємодіють один з одним, вкладаються в єдину систему пасіонності. Завдяки даному феномену твори

володіють значною репрезентативністю та знаковістю. І якщо в духовній музиці комплексна дія символів частіше всього пов'язана із образом Спасителя, то в світській, разом із стражданням і скорботою, символи переносять й ідеологію очищення, просвітлення та надію на майбутнє.

Взявши за основу дослідження феномен пасіонності, ми дійшли до основного і, на наш погляд, найважливішого висновку, що будь-яке горе, мука, скорбота і страждання (при їх художній трансформації), якими б глибокими вони не були, містять в собі елемент просвітлення, направлений до життєвого відродження, воскресіння, вознесіння, тобто присутня тенденція спокутування:

Умирает смерть в Тебе,
Жизнь с Тобою оживает.
Твое имя помогает
Всем, кто ропщет о судьбе.
Сделай же меня свободным
От греховных тяжких уз!
Ты – родник в краю безводном,
Ты – моя краса, Иисус!

Дані поетичні рядки із «Збірника пісень» Шемеллі, в створенні якого брав участь і сам Й. С. Бах, досить влучно підтверджують наші міркування [8, с. 60]. Всяка п'ятьма переходить в світло. Й спливають в пам'яті слова Вільяма Пенна: «Без страждань немає тріумфу, без тернів – трону, без ран – слави, без хреста немає вінця». Побачена нами тенденція, яка належить до принципів пасіонності, характерна для всіх віків, епох, стилів й проявляється не лише в бароко та романтизмі, але й класицизмі.

Список використаних джерел

1. Гумилев Л. Н. От Руси до России / Л. Н. Гумилев. – М. : АСТ Хранитель, 2007. – 415 с.
2. Даль В. И. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка: современное написание / В. И. Даль. – М. : Астрель, АСТ, Хранитель, 2007. – 348 с.
3. Медушевский В. В. Предметы осмысления и анализа в музыке и других искусствах / В. В. Медушевский // Музыкальное мистецтво і культура : наук. вісн. ОДМА ім. А. В. Нежданової : [зб. наук. пр. / гол. ред. О. В. Сокол]. – Одеса : Друк, 2003. – Вип. 4. – Кн. 1. – С. 7–15.
4. Російсько-український словник / ред. В. В. Жайворонка. – К. : Абрис, 2003. – 1401 с.
5. Сокол А. В. Исполнительские ремарки, образ мира и музыкальный стиль / А. В. Сокол. – Одесса : Морьяк, 2007. – 276 с.
6. Страсти // Энциклопедический музыкальный словарь / авт.-сост. Б. С. Штейнпресс и И. М. Ямпольский. – [2-е изд. испр. и доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – С. 494.
7. Уилсон-Диксон Э. История христианской музыки / Э. Уилсон-Диксон. – СПб. : Мирт, 2001. – 427 с.
8. Ушаков Д. Ф. Бах-лютеранин: песни и арии для сборника Шемелли (BWV 439-507) / Д. Ф. Ушаков // Музыка и проповедь: к интерпретации наследия И. С. Баха : материалы науч. конф. – М. : Моск. гос. консерватория им. П. И. Чайковского, 2006. – Сб. 56. – С. 47–63.

The article is dedicated to research into the phenomenon of passion. He is represented the complex of musical symbols, connected in content-type ideology. Consider the principles of the functioning the phenomenon of passion in the instrumental-performance creation.

Key words: *phenomenon of passion, musical symbols, semantic field, the deeper meaning, the principle of thinking, content-type ideology, performing arts, interpretation.*